

Jezelf ontwikkelen is een optimistisch voornemen

een cahier over levenskunst en bildung

Erik Pool



La Scuola | academie voor levenskunst

Jezelf ontwikkelen is een optimistisch voornemen

een cahier over levenskunst en bildung,
geïnspireerd
door de filosofie van Peter Bieri/Pascal Mercier

Erik Pool

© La Scuola, academie voor levenskunst
Alle rechten voorbehouden | maandag 17 augustus 2015

Jezelf ontwikkelen is een optimistisch voornemen

1. Hoe serieus neem jij jezelf?
2. De ander interesseert je
3. Je wilt het echt graag weten
4. Ken je de achterkant van jezelf?
5. Kijken in de ziel
6. Kunnen we uit de cirkel stappen?
7. Het optimisme van de zelfontwikkeling

Extra:

Interview met Peter Bieri / Pascal Mercier

Verslag van een lezing over Bieri/Mercier door Joep Dohmen

Peter Bieri (Bern 1944) is hoogleraar filosofie aan de Vrije Universiteit van Berlijn en schreef Het handwerk van de vrijheid. Onder het pseudoniem Pascal Mercier publiceerde hij de romans Nachttrein naar Lissabon, De pianostemmer en Perlmann's zwijgen. Zijn boeken worden uitgegeven door De Wereldbibliotheek.

Jezelf ontwikkelen is een optimistisch voornemen

Levenskunst is jezelf ontwikkelen, als persoon. Het gaat in eerste instantie niet om kennis aanleren, technieken meester worden, vaardigheden onder de knie krijgen. Dat kan allemaal wel bijdragen aan je eigen ontwikkeling. Maar levenskunst gaat over wie jij bent, als mens. Hoe je in het leven staat. Hoe jij kijkt naar de wereld. Hoe jij je levenspad uitstippelt. Welke keuzes je maakt en waarom. Wat je belangrijk vindt en waardevol. Welke houding je aanneemt, hoe je levenshouding eruit ziet. Daar gaat 'jezelf ontwikkelen' over. Het is een optimistisch voornemen waarbij je jezelf serieus neemt.

1. Hoe serieus neem jij jezelf?

In de levenskunst nemen mensen zichzelf serieus. En anderen niet minder. Als het er op aankomt, wil je jezelf er niet gemakkelijk vanaf maken. Daar is het leven te belangrijk voor. Je wilt jezelf niet wegrommelen in het dagelijkse gedoe. En ook niet doorrommelen zonder te kijken naar de gevolgen. Je neemt verantwoordelijkheid voor wie je bent en wat je doet. Je handelt bewust en het liefst uit overtuiging. Je wilt goed leven, op de manier die jij passend vindt.

Het betekent allemaal niet dat je arrogant of eigengereid door het leven stapt. Ook al heb je steeds beter een idee waar het bij jou om draait, je blijft open staan voor wat anderen zeggen en vinden. Dat doe je omdat die anderen, net als jij, het recht hebben hun leven op hun manier in te richten. En hoe overtuigd je ook bent van je eigen keuzes, er is altijd een kans dat anderen je iets kunnen leren. Bijvoorbeeld hoe zij iets voor elkaar krijgen dat jij moeilijk vindt. Er is ook een kans dat zij kritisch zijn naar jou. Misschien hebben zij moeite met je keuzes, moreel gezien. Of jij zit hen in de weg met de manier waarop jij leeft en handelt. Ook daar kun je je ogen dan niet voor sluiten. Maar dat wil je ook niet. Het is van belang om te weten hoe anderen jou zien en ervaren. Als ze je dat vertellen, kun je daar veel aan hebben. Je kunt dingen ontdekken van jezelf die je nog niet wist. Je kunt ideeën aangeboden krijgen die je zelf niet kon verzinnen. Je kunt voorbeelden zien van levens die er goed of mooi uitzien en inspirerend zijn. Het is niet je bedoeling te doen wat anderen zeggen dat moet gebeuren. Je wilt niet leven zoals zij willen maar zoals jij het graag wilt doen. Je maakt graag je eigen keuzes en daar maak je werk van. Maar dat doe je niet zonder te letten op wat er om je heen gebeurt. Bij het maken van keuzes wil je immers weten wat er gaande is, hoe andere

levens die van jou doorkruisen, waar je samen kunt optrekken, hoe je elkaar van dienst kunt zijn, waar jij de ander voor wilt behoeden of zelf voor gewaarschuwd moet worden. Dat is allemaal behulpzaam bij de ontwikkeling van jezelf, ook al besluit je uiteindelijk op eigen kracht welke richting je verkiest en welke keuzes, handelingen en mogelijke gevolgen daar bij horen. Als je jezelf wilt ontwikkelen zijn anderen dus belangrijk. Als zij er niet waren, zou de ambitie om je te ontwikkelen afvlakken en misschien wel verdwijnen. Hoe zelfstandig je ook wilt zijn, je hebt anderen nodig om goed te kunnen leven. Ze zijn domweg niet weg te denken. Je leeft samen.

2. De ander interesseert je

Je wilt de anderen graag goed begrijpen. Als jij je inspant te snappen waarom ze doen wat ze doen, hoe ze zijn geworden wie ze nu zijn, wordt het voor hen waarschijnlijk gemakkelijker jou te zien zoals je bent en gezien wilt worden. Door open te staan voor anderen, kunnen anderen zich openen naar jou. Je leert elkaar kennen om elkaar te kunnen waarderen. Een kritische blik wordt dan beter begrepen en wie weet ben je dan ontvankelijk voor de kern van waarheid die erin ligt verscholen.

Je houdt niet van schijn. Je wilt echt weten hoe het leven, jijzelf en de ander in elkaar zitten. Daar ben je naar op zoek.

Je bent in anderen geïnteresseerd, oprecht. Hoe vreemd of gek hun ideeën of gedragingen op het eerste gezicht ook lijken, je probeert altijd te ontdekken wat de waarde daarvan kan zijn. Zij zijn net als jij mensen die er ook maar het beste van proberen te maken. Waarom zouden hun oplossingen en vondsten niet de moeite waard zijn? Bij voorbaat denken dat 'het andere' niet goed is, puur en alleen omdat het afwijkt van wat jijzelf goed of normaal vindt, levert niemand iets op. Je bent dan zelf minder ontvankelijk voor nieuwe levensvormen. Je maakt het onnodig moeilijk om nieuwsgierig te blijven naar wat de ander motiveert en in beweging zet. Je plaatst een filter tussen jou en de ander en dat is niet goed voor een echte ontmoeting en contact krijgen. Misschien ga je zelfs langs elkaar heen leven en mis je de warmte die mensen elkaar kunnen bieden.

Als je zonder filter kunt zien wat en wie je voor je hebt, wordt het gemakkelijker te genieten van alles en van iedereen die je ontmoet. Het kost dan minder moeite te gaan begrijpen hoe de dingen zijn gelopen, waarom anderen doen hoe zij doen, waarom zij leven zoals zij leven, waarom zij denken zoals ze denken, hoe het kan dat zij andere keuzes maken.

3. Je wilt het echt graag weten

Je bent nieuwsgierig naar de levens van anderen. Waar ze vandaan komen en hoe ze verder willen. Hoe zij in het leven staan en wat hun dat brengt. Welke keuzes zij maken of waarom dat ook heel vaak niet lukt. Je gaat herkennen dat wat zij doen soms te vergelijken is met de manier waarop jij zelf leeft en werkt. Misschien zijn de uitkomsten van hun denken en voelen anders dan bij jou. Maar als het lukt te begrijpen hoe dat is gekomen, zul je veel parallellen zien met jezelf. Dat maakt je milder in je oordeel. Minder hard in je kritiek. Minder opstandig over hoe zij doen. Terwijl je jezelf serieus neemt en achter je eigen keuzes staat, leer je ook op afstand naar jezelf te kijken. Je ontwikkelt een frisse blik, alsof je door de ogen van anderen jezelf ziet. Dat doe je met interesse en verwondering, precies zoals je ook probeert te kijken naar anderen. Juist door hun manier van doen heb je andere perspectieven, inzichten, leren waarderen. Als je die nieuwe bril opzet terwijl je voor de spiegel staat en naar jezelf kijkt, zie je andere kanten van jezelf. Je ontdekt mogelijkheden waar je eerder blind voor was. Je krijgt zicht op talenten die je nog niet kende. Je krijgt een beter overzicht van alternatieve manieren van doen en laten. Je krijgt ideeën voor nieuwe levensroutes, andere leefstijlen, andere gewoontes, andere prioriteiten. Die kun je vergelijken met de keuzes die je tot op heden hebt gemaakt of met de mogelijkheden die je tot op heden zag. Door er zo naar te kijken leer je inzien dat dingen anders kunnen gaan lopen dat je eerst dacht. Dat kansen niet voorbij zijn die je eerder verloren waande. Dat problemen opgelost kunnen worden als je begint aan de andere kant dan waar je tot op heden zocht. Dat moeilijkheden niet alleen zwaar zijn maar ook lichter kunnen maken als je ziet wat je daardoor hebt geleerd of beter kunt dan vroeger.

Door jezelf te ontwikkelen begrijp je jezelf steeds beter. Wie je bent en wat je wilt is vaak een raadsel wanneer je jong

bent. Soms gaat het leven zo snel dat je ook op latere leeftijd voor jezelf nog een raadsel bent. Er is dan veel gebeurd maar je weet niet zo goed waar jijzelf was, waarom je deed wat je deed. Misschien heb je het idee dat jouw leven eigenlijk niet van jou is. Alsof iemand anders de hoofdrol speelt in jouw eigen levensverhaal en het leven tot op heden aan je voorbij ging. Alsof je er voortdurend niet helemaal bij was met je gedachten. Alsof je achteraf steeds verrast bent door wat je zelf hebt gedaan, hoe je je gedroeg, welke keuzes je blijkbaar maakte. Zoiets gun je niemand. Je zou wensen dat iedereen zich herkent in zijn eigen leven en – zelfs als iemand ontevreden is over de loop der dingen – niet het idee heeft dat hij of zij er niet toe heeft gedaan, dat hij of zij naast zijn eigen leven heeft gestaan. Je wilt graag middenin de rivier van je eigen levensstroom het water voelen dat langs je voeten glijdt. Je wilt aangeraakt worden, meedoen, er toe doen. De kans daarop kun je groter maken door hard te werken aan je persoonlijke ontwikkeling en beetje bij beetje jezelf beter te begrijpen. Je zoekt jezelf op, komt steeds dichterbij jezelf, kijkt jezelf in de ogen, kijkt in je eigen ziel.

4. Ken je de achterkant van jezelf?

Jezelf leren zien is niet gemakkelijk. Daar heb je een omweg voor nodig. Je moet als het ware even opzij stappen om je ogen een blik op jezelf te gunnen. Dat kan een vreemde gewaarwording zijn. Als je iemand of een ding van een andere kant bekijkt, zie je nieuwe vormen en kleuren die volgens je herinnering helemaal niet bij die persoon of dat ding horen. Het is alsof je naar een vreemde kijkt. Maar dat kan eigenlijk niet als je naar jezelf kijkt. Hoe kun je voor jezelf nou een vreemde zijn? Toch is dat mogelijk, ontdek je als je de omweg maakt om van opzij jezelf te beschouwen. Je ziet dan dingen die niet bij jezelf lijken te horen of inderdaad niet goed bij jou passen. Ze passen niet bij de herinnering of het beeld dat je van jezelf hebt. Maar ze zijn er wel, je ziet het zelf. Dat is dus een vreemde gewaarwording. Dat is een mooi woord: je ziet iets dat waar is, dat word je ge-waar. Je ervaart iets dat er blijkbaar is maar je onbekend voorkomt. Daar moet je dan eerst aan wennen en leren accepteren dat het er is. Misschien word je er eerst boos over of verdrietig. Het kan je ook blij maken en positief verrassen. Dat zijn de eerste indrukken, de eerste reacties. Maar als je jezelf goed wilt leren zien, moet je ook dat filter van de eerste indruk proberen kwijt te raken, precies zoals dat nodig is als je andere mensen goed wilt leren begrijpen. Als je ongefilterd naar alles van jezelf kunt kijken, heb je de basis gelegd om er wat mee te gaan doen. Je kunt dan proberen te achterhalen wat het precies is wat je nu ziet. Het wordt mogelijk te zoeken naar een verklaring of ontstaansgeschiedenis van deze nieuw ontdekte kant van jezelf. Je leert jezelf dan inderdaad steeds beter kennen, door eerst nieuwe dingen te zien en daarna te doorgronden wat je feitelijk waarneemt en hoe zich dat in de tijd heeft ontwikkeld. Als je dat beter gaat begrijpen, ontstaat er ruimte om er een gewogen oordeel over te geven. Dat zou wel eens heel anders uit kunnen pakken dan de eerste boosheid of blijdschap die je hebt

ervaren. Misschien is deze onverwachte kant van jezelf helemaal zo gek nog niet. Of misschien was je er aanvankelijk wel trots op maar krab je je bij nader inzien nog een keer achter je oren.

5. Kijken in de ziel

Het gaat bij de ontwikkeling van jezelf natuurlijk niet om de uiterlijke dingen. Je innerlijk staat hierbij centraal, wat er in jou zit, wat je denkt en voelt, wat je weet en niet weet, wat je wilt bereiken en waarin je bent teleurgesteld, wat je ervaart of vaag vanbinnen aanvoelt. Dat kunnen we ook de ziel noemen. Je kunt het niet vastpakken en toch zit het dichtbij, in je. Het gewoon zien is niet mogelijk. En toch kun je het waarnemen. Dat is het mooie van mens zijn. Het maakt ons bijzonder. Heel soms merk je misschien dat je meer ziel bent dan lijf, dat het lijf andere dingen doet of moet dan de ziel zou willen of nodig heeft. Je ziet jezelf nadenken over jezelf, je voelt jezelf worstelen met je gevoel, je ervaart jezelf zonder er de vinger op te kunnen leggen. Ergens daar, in de ziel, lijkt de kern te zitten van wie je bent. Je kunt er maar moeilijk bij komen en hebt er ook nauwelijks woorden voor. En toch is het er, diepweg. Daar ligt het materiaal waarmee je aan de slag bent als je jezelf ontwikkelt. Wat daar zit werkt door in alles. Hoe je je leven ervaart, wat je belangrijk vindt, waarom er onrust is, welke ambities je koestert, waar de blokkades zitten, wat je met 'goed' bedoelt, hoe je energie krijgt, waar de frustraties broeien, de nieuwsgierigheid aanflickert, de groei zich doet gelden. Jezelf ontwikkelen is zielswerk.

We zijn er niet aan gewend met onze ziel aan de slag te zijn. We lopen soms wel met onze ziel onder de arm, noemen mensen ook wel eens zielig en houden vaak zielsveel van bepaalde mensen. Maar zielswerk kennen we niet goed. Dat maakt het ook zo lastig als je voorneemt jezelf te ontwikkelen. Waar gaat dat eigenlijk over? Waar moet je beginnen? Is het eng? Gevaarlijk? Wat staat me allemaal te wachten? Een psychiater of therapeut noemen we soms 'zielenknipper'. Het gaat van au, dat willen we liever niet. We vrezen een onplezierige ervaring. De angst slaat ons om het hart. Maar daar moet je doorheen als je jezelf wilt ontwikkelen. Er is moed nodig om voor de angst

niet weg te lopen en er door heen te breken. De stoute schoenen aan en d'r op af. En hoe erg kan het nou zijn? Je komt jezelf tegen, allicht, maar ben je eigenlijk wel in staat jezelf te ontlopen? Kun je zonder jezelf leven? Kun je ervoor kiezen bij jezelf weg te lopen en te kiezen voor een leven zonder jezelf? Het is logisch dat dat niet kan ook al heb je soms het gevoel dat je er zelf niet altijd bij was toen er in je leven belangrijke dingen gebeurden. Wie zichzelf probeert te ontlopen lijkt juist vaker met zichzelf geconfronteerd te worden. Jouw zelf doet mee in jouw leven. Trekken jullie samen op? Sluiten jullie vriendschap? Helpen jullie elkaar? Of zitten jullie elkaar in de weg? Maken jullie elkaar het leven zuur?

6. Kunnen we uit de cirkel stappen?

Maar nu stuiten we wel op een groot probleem. Want als je jezelf wilt ontwikkelen maar juist ontdekt dat je de moed niet hebt jezelf te ontmoeten, hoe kom je dan aan die moed? Want moed verzamelen en door de angst kunnen heengaan, is toch alleen mogelijk nadat je jezelf op dit punt hebt ontwikkeld? Het lijkt een gesloten cirkel: om het ene te bereiken moet je het andere doen, maar om dat te kunnen heb je precies dat ene nodig wat je nog voor elkaar moet zien te boksen. Zo schieten we dus niets op. Zitten we dan gevangen in zo'n cirkel? Kunnen er dan niet uitbreken?

We moeten aannemen dat we een uitweg kunnen vinden, in ons leven, met onszelf. We moeten ervan uitgaan dat we kunnen veranderen. Misschien gaat het langzaam, beetje bij beetje en kunnen we de vorderingen nauwelijks zien, maar we kunnen ons ontwikkelen. Zoals we het gras niet zien groeien maar toch echt om de zoveel weken moeten maaien, zo ervaren we soms niets van onze eigen ontwikkeling maar moeten na enige tijd constateren dat er toch iets is gebeurd.

We moeten aannemen dat we uit de vaste patronen en gesloten cirkels kunnen stappen, anders zou iedereen altijd blijven wat hij of zij nu eenmaal altijd was. Dan zou ontwikkeling een hol begrip zijn waar we ons verder ook niet druk over hoeven maken. Toch doen we dat, toch vragen we ons af wat ontwikkeling van jezelf zou kunnen zijn en wat daarbij van belang is, hoe zoiets kan verlopen en welke moeilijkheden we dan tegen kunnen komen. Al onze gedachten over ons zelf en over de ontwikkeling of groei daarvan, zijn de getuigen die luidkeels zeggen dat we de loop van onze levens kunnen verleggen, dat we ons zelf bij de hand kunnen nemen, dat we de ander kunnen opzoeken, dat we interesse kunnen hebben in andere levens, andere gewoontes, andere inzichten, andere keuzes, andere waarden. Dat we geen genoegen hoeven nemen met hoe de dingen zijn en tegelijk vrede kunnen hebben met

wat we proberen te bereiken. Dat we niet vastzitten aan zaken uit het verleden maar er wel op kunnen bouwen om de toekomst in te trekken. Dat we niet kunnen voorspellen hoe de weg zal zijn maar wel kunnen spelen met de mogelijkheden die we zien. Dat we nooit zeker weten of we gelijk hebben met onze keuzes en beslissingen maar wel kunnen begrijpen waarom dit de richting is die we wensen te gaan. Dat heel veel niet in onze macht ligt maar dat we met persoonlijke kracht een heel eind kunnen komen, wat we daar dan ook precies mee willen bereiken.

Onze inspanningen zijn niet kansloos, omdat we de vragen over zelfontwikkeling hebben leren stellen. Daarmee grijpen we de mogelijkheden aan om verder te komen dan waar we nu staan. Onze vragen zetten ons in beweging. En als er iets beweegt, ontstaan er openingen, mogelijkheden, kansen. Jezelf ontwikkelen wordt een kans als je jezelf vraagt: 'Wat wil ik eigenlijk?'. Je wilt dan kunnen kiezen uit meer dan één mogelijkheid. Je gaat op zoek naar alternatieven.

Dan is je zelfontwikkeling al begonnen, nog voor je er goed en wel erg in had. Dan ben je uit de gesloten cirkel gestopt en openen zich nieuwe mogelijkheden. De toekomst ligt open.

7. Het optimisme van de zelfontwikkeling

Jezelf willen ontwikkelen is, dat kan dus bijna niet anders, een optimistisch voornemen. Je gaat er vanuit dat het je ergens brengt waar je nu nog niet bent. Je gaat ervan uit dat het daar beter kan zijn dan hier. Je gaat er vanuit dat het een reële kans van slagen heeft er te komen. Je gaat er op z'n minst vanuit dat het zin heeft het te proberen. Deze optimistische zin om je best te doen er iets moois van te maken vertelt al veel of jezelf. Bijvoorbeeld dat je zin hebt je in levenskunst te verdiepen en dat je wilt ontdekken wat het voor jou en jouw leven kan betekenen. Want levenskunst is hetzelfde als 'jezelf ontwikkelen'.

Wie is de mens die deze zin heeft en zich de moeite van de zelfontwikkeling getroost?

Meer ontdekken?

Als je het interessant vindt over het ontwikkelen van jezelf meer te lezen, raden we de boeken en teksten aan van Peter Bieri. Hij is filosoof en schreef beschouwende boeken over vrijheid en geluk. Bieri is beter bekend als romanschrijver onder het pseudoniem Pascal Mercier. De thema's uit zijn filosofische werk zijn hetzelfde als in zijn romans. Hij speelt graag met de betekenis van tijd en taal voor ideeën over vrijheid, ontwikkeling, kiezen en de vrije wil.

In bijlage 1 vind je een interview met hem uit 2009.

De levenskunstdenker Joep Dohmen verzorgde in 2010 voor Studium Generale van de Universiteit van Utrecht een lezing over Bieri/Mercier. Kijk op

<http://www.sg.uu.nl/opnames/voorjaar-2010/levenskunst-2010/peter-bieri-pascal-mercier> of beluister de CD, uitgegeven door NRC Academy als onderdeel van de luistercollegeserie 'Levenskunst of (levens)lot?'. Een kort verslag staat in bijlage 2.

De Groene Amsterdammer publiceerde enkele jaren geleden een artikel van Peter Bieri, onder de titel 'Hoe zou het zijn om ontwikkeld te zijn?'. Met deze tekst in bijlage 3 wordt dit cahier afgesloten.



De Zwitserse filosoof Peter Bieri werd Europees bekend als romanschrijver Pascal Mercier met de bestseller Nachttrein naar Lissabon (nu meer dan 100.000 exemplaren verkocht in Nederland en Vlaanderen). Zijn debuutroman uit 1995, Perlmanns Zwijgen is nu ook in het Nederlands verschenen. De hoofdpersoon uit dat verhaal is een bekende taalwetenschapper die tijdens een wetenschappelijk congres in Italië vaststelt dat hij eigenlijk niks meer te zeggen heeft en daar probeert raad mee te weten... We spraken met de auteur over zijn succesrijke carrière.

Hoe wordt u het liefst aangesproken: als Peter Bieri of Pascal Mercier?

Zeg maar Peter Bieri tegen me. Pascal Mercier gebruik ik enkel op het omslag van mijn romans. Ik verberg me een beetje achter die naam omdat ik als schrijver van romans toch een ander, onzekerder avontuur inga dan mijn eigenlijke, ernstig te nemen beroep: filosofie doceren aan de universiteit. Bij mijn literaire debuut was ik minder zeker over hoe het publiek zou reageren dan bij mijn beroepsmatige publicaties.

Wat schrijft u het liefst: literatuur of filosofie? Voegt literatuur iets toe aan filosofie, of omgekeerd?

Filosofie analyseert ideeën en conceptualiseert op een min of meer abstracte wijze de trends, ervaringen en wijsheden van en in het leven. Literatuur daarentegen maakt ervaringen in al hun complexiteit zichtbaar in een verhalende vorm, en die vorm – de stijl, het taalgebruik – is erg belangrijk. Literatuur doet iets helemaal anders met je dan filosofie: het vergt toch een dieper, completer engagement dan filosofie, waar je analytische geest de overhand heeft. Literatuur schrijven is veel levendiger.

Uw filosofisch werk wordt geroemd omwille van z'n toegankelijke, begrijpelijke stijl, terwijl uw romans dan weer geprezen worden voor hun diepgang, veelzijdigheid, ja haast complexiteit van emoties en gebeurtenissen.

Toch is mijn filosofische publicatie Handwerk van de vrijheid. Over de ontdekking van de eigen wil geen al te makkelijk boek, maar ik heb inderdaad wel zo goed als helemaal vermeden om technische vaktermen te gebruiken: het taalgebruik is heel alledaags, zou je kunnen zeggen, en dat maakt het lezen verteerbaar. Mijn romans daarentegen willen de complexiteit van het leven vatten, daar zit de veelzijdigheid niet zozeer in de technische termen maar in de veelheid aan gevoelens, gebeurtenissen, belevenissen en gedachten.

In Nachttrein naar Lissabon wordt al heel snel een beslissing genomen door het hoofdpersonage. Raimund Gregorius beslist om zijn les te verlaten. En eigenlijk neemt hij van dan af aan voortdurend beslissingen die zijn leven verregaand veranderen, terwijl hij toch een eerder timide, onzekere persoon lijkt.

Keuzes maken is één van de belangrijke thema's in de roman. Maar het nemen van beslissingen is er niet altijd een autonome keuze, soms lijkt het alsof het de personages overkomt. Dat ze bij toeval, door omstandigheden, tot bepaalde beslissingen komen. Het onverwachtse,

ingrijpende van die keuzes hebben ze niet altijd zelf of bewust in de hand. Terwijl sommige beslissingen best wel moed en veel inzet vergen. Die mix maakt het mijns inziens levensecht.

Er wordt ook opvallend veel gereisd in de roman. Dat doet de titel al vermoeden.

Dat reizen – met de trein, het vliegtuig, de auto, te voet – is een gematerialiseerde vorm van beslissingen nemen. Metafoor voor een trein van verbeelding. Reizen zorgt ervoor dat de verbeelding zijn bedding vindt. Vrijheid van verbeelding!

De personages zijn eerder eenzaam, eerder in zichzelf gekeerd, niet echt heldhaftig, niet echt uitzonderlijk, herkenbaar kortom. Ze zijn alleszins geen 'losers' maar het zijn ook geen helden. Ze hadden door Eduard Hopper kunnen geschilderd zijn.

Dat is waar, ja! We spreken met elkaar, communiceren met elkaar, zijn betrokken met elkaar, en toch zijn we in wezen op onszelf aangewezen. Soms willen we ook heel bewust alleen zijn: dat hoeft niet per se negatief te zijn. Deze roman is dan ook geen 'donker' of droevig boek, het is zelfs veeleer een positief, optimistisch verhaal. Het gaat wel over diepgaande thema's in iemands mensenleven: eenzaamheid, sterfelijkheid, de zin van het leven, existentialiteit. Zeer herkenbaar voor iedereen, denk ik. Het maakt ervaringen die iedereen herkent zeer transparant. Ook de taal van het verhaal: het ritme, de melodie, de muzikaliteit van de tekst grijpt de gevoelens van de lezer, die zich daardoor goed en graag identificeert met de personages in het verhaal. De melancholische toon spreekt zeker tot de verbeelding.

Het belang van het boek is eveneens een opmerkelijk thema in de roman.

De ontdekking van dat curieuze Portugese boek wijst inderdaad de weg van het verhaal: Gregorius wordt zelf gegrepen door de toon van dat boek, de kracht van de taal. Taal helpt nu eenmaal altijd je gevoelens vorm te geven, en dat draagt bij aan je ontwikkeling, je zelfverwerkelijking.

Na twee eerdere romans is Nachttrein naar Lissabon een echte bestseller; hebt u er een verklaring voor dat dit boek het zo veel beter doet dan uw eerdere literaire werk?

Een heel praktische verklaring daarvoor is dat deze roman in Duitsland bij het prestigieuze Hanser Verlag verscheen, en dat zorgde voor een heel krachtige marketing en promotie. Maar dan nog is het opmerkelijk dat deze roman vooral door de buzz van de lezers zo goed is gaan verkopen. Het heeft zich opgebouwd doordat lezers de roman gingen aanbevelen aan andere lezers, en dat zorgde voor een prachtig domino-effect.

Hoe verschillend is het publiek van uw literair werk met die van uw studenten?

Studenten zijn jong, moeten resultaten halen om hun diploma uitgereikt te krijgen. De lezers van mijn romans zijn jong en oud, hoog opgeleid of helemaal niet, en hoe dan ook kiezen ze geheel vrijwilliger voor de lectuur van mijn romans. Alweer een wilskeuze!

door Rudy Vanschoonbeek voor ECI.nl

Bijlage 2 | Levenskunst als bewust denkproces: Peter Bieri / Pascal Mercier | gepubliceerd op www.sg.uu.nl, 12 mei 2010

Hoe zou mijn leven zijn geweest als mijn ouders niet waren geëmigreerd toen ik klein was? Wat was ik geworden als ik niet was gaan studeren? Iedereen denkt wel eens na over al die onvervulde mogelijkheden in het leven. Je kunt niet én studeren én niet studeren. Het is een leuk denkspelletje, maar ook bittere ernst. Juist door bewust je mogelijkheden na te gaan en je een voorstelling te maken van wat voor gevolgen verschillende keuzes zouden hebben, leef je bewust en word je wie je bent. Levenskunst is ook een cognitief proces, zo betoogt de Zwitserse filosoof Peter Bieri.

Het Handwerk van de vrijheid is het filosofische hoofdwerk van Bieri, die onder het grote publiek vooral bekendheid geniet als Pascal Mercier, schrijver van *Nachttrein naar Lissabon*. Het filosofische en literaire werk zijn nauw met elkaar verbonden. Juist de verbeelding en expressie krijgt in Bieri's filosofie een grote rol toebedeeld, en in zijn romans kan hij laten zien hoe dat in zijn werk gaat.

De titel *Handwerk van de vrijheid* laat zien dat voor Bieri levenskunst een proces is ('handwerk') waar je aan kunt werken en dat tot op zekere hoogte te controleren is. 'Over de ontdekking van de vrije wil' luidt de ondertitel en een analytische benadering van de wil vormt de basis van Bieri's filosofie. In de lezing voor de serie Levenskunst over Bieri, zette professor Joep Dohmen deze analyse van de wil uiteen. Kort gezegd gaat aan de wil een veelheid van wensen vooraf. De wil is de wens die uiteindelijk gekozen wordt, na afweging van mogelijkheden en middelen. Hij is een oordeel over de verschillende wensen die je hebt en uit

zich in een bereidheid dat oordeel te volgen. Bieri gaat dus uit van een vrije wil, die uit een denkproces ontstaat.

Door de nadruk op de wil te leggen, komt een heel nieuw thema aan de oppervlakte in het denken over levenskunst, zoals we dat in de voorgaande lezingen hebben gehoord. Niettemin komen ook bij Bieri vragen terug die bij de andere denkers en schrijvers spelen: over de vrijheid en over de taal bijvoorbeeld. Voor Bieri hangt vrijheid samen met een open toekomst, waarin de wil speelruimte heeft. Het denkspelletje is ernst: maak je in een toekomst die open ligt een keuze, dan zal dat ook echt invloed hebben op het verloop van die toekomst. En een andere keuze maken is mogelijk, door de speelruimte van de wil.

Hoe kom je er dan achter wat te kiezen? Hierbij spelen taal en verbeelding een rol. Staande op een cruciaal punt in je leven (studeren of niet studeren? kinderen of geen kinderen?), moet je met je voorstellingsvermogen aan de slag. Door de consequenties van de verschillende keuzes te verbeelden, kun je de keuzes tegen elkaar afwegen. Hoe ziet mijn leven eruit als ik niet ga studeren? Wat betekent dat écht? En als ik wel ga studeren? Het is een heel geconcentreerde vorm van kiezen, werkelijk bewust leven, zoals Joep Dohmen benadrukte.

De expressie in taal is een ander thema dat (...) bij Bieri prominent aanwezig is. Dat heeft twee kanten. Het gaat om het verwoorden van wat je wilt en wie je bent, want pas door dat heel precies uit te drukken (te articuleren, zegt Bieri) kom je erachter wat dat is. Zomaar wat roepen is hetzelfde als zomaar wat kiezen: het kan nooit eigen zijn, van jezelf. Aan de bewuste keuze gaat een bewuste bewoording in de taal vooraf.

Maar dat kan geen mens zomaar. Niemand wordt geboren met een duidelijke articulatie, letterlijk en figuurlijk. Die moet je leren van anderen. Bijvoorbeeld door het zien van films, het spreken met vrienden en het lezen van boeken. Dat houdt de verbeelding aan het werk, zet je aan tot reflectie en scherpt je vermogen om jezelf uit te drukken. (...)

door Miriam Rasch, programmamaker Studium Generale,
Universiteit van Utrecht, 12 mei 2010

Bijlage 3 | Hoe zou het zijn om ontwikkeld te zijn? Bildung volgens prof. dr. Peter Bieri

De moderne mens dient zichzelf te ontwikkelen en te vormen. Hoe die Bildung werkt en wat ze allemaal inhoudt, legt Peter Bieri uit, ook bekend als Pascal Mercier.

Bildung – dat wil zeggen: het proces van ontwikkeling, beschaving, vorming – is iets dat mensen met elkaar en voor zichzelf doen: je ontwikkelt jezelf. Andere mensen kunnen ons omvormen of omscholen, maar onszelf vormen of scholen kunnen we alleen maar voor onszelf. Dat is meer dan alleen een woordspelletje. Jezelf vormen is werkelijk iets anders dan gevormd worden, een opleiding genieten. Een opleiding doorlopen we met het doel uiteindelijk iets te kunnen. Als we ons daarentegen ontwikkelen, dan werken we eraan dat we iets worden – we streven ernaar om op een bepaalde manier in de wereld te zijn. Hoe kunnen we die beschrijven?

Bildung als oriëntatie op de wereld

Jezelf ontwikkelen begint met nieuwsgierigheid. Als je iemand zijn nieuwsgierigheid ontnemt, dan beroof je hem van de mogelijkheid zich te ontwikkelen. Nieuwsgierigheid is het onstilbare verlangen te ervaren wat er allemaal in de wereld is. Ze kan in zeer verschillende richtingen gaan: omhoog naar de sterren en omlaag naar de atomen en de quanten; naar buiten naar de verscheidenheid van de natuurlijke soorten en naar binnen naar de wonderbaarlijke complexiteit van het menselijk organisme; achteruit in de geschiedenis van het universum, de aarde en de menselijke samenleving, en vooruit naar de vraag hoe het verder zou kunnen gaan met onze planeet, onze samenlevingsvormen en zelfbeelden. Het gaat steeds om twee dingen: weten wat het geval is, en begrijpen waarom dat het geval is.

De hoeveelheid dingen die er te weten en te begrijpen zijn, is gigantisch, en wordt elke dag groter. Jezelf ontwikkelen kan niet betekenen dat je buiten adem overall achteraan rent. De oplossing is om een schetsmatige landkaart van het weetbare en begrijpbare voor je te nemen en te leren hoe je meer zou kunnen leren over de afzonderlijke gebieden. Bildung is derhalve dubbel leren: je leert de wereld kennen, en je leert het leren kennen.

Daarbij ontstaan twee dingen, die allebei even belangrijk zijn. Het ene is gevoel voor verhoudingen. Je hoeft om ontwikkeld te zijn niet het exacte aantal talen te kennen die op de wereld worden gesproken. Maar je zou moeten weten dat het er eerder vierduizend zijn dan veertig. China is het dichtstbevolkte maar bij lange na niet het grootste land. Er zijn niet honderden chemische elementen. De lichtsnelheid bedraagt noch tien miljoen noch één miljoen kilometer per seconde. Het universum is niet miljoenen maar miljarden jaren oud. De Middeleeuwen begonnen niet met de geboorte van Jezus Christus en de Nieuwe Tijd begon niet honderd jaar geleden. Ook de betekenis van mensen en hun prestaties moet je correct inschatten. Voor de mensheid was Louis Pasteur belangrijker dan Pelé; de uitvinding van de boekdrukkunst en van de gloeilamp ingrijpender dan die van het scheerapparaat en van de lippenstift.

Het tweede wat oriëntatie op de wereld met zich meebrengt is gevoel voor nauwkeurigheid: weten wat het inhoudt om iets precies te kennen en te begrijpen: een gesteente, een gedicht, een ziekte, een symfonie, een rechtsstelsel, een politieke beweging, een spel. Niemand kent meer dan alleen een nietige uitsnede van de wereld tot in de nauwkeurigheid. Dat verlangt het idee van Bildung ook niet. Maar de ontwikkelde mens is iemand die een voorstelling heeft van wat precisie is en beseft dat die in verschillende domeinen van de kennis heel uiteenlopende dingen betekent.

Bildung als verlichting

De ontwikkelde mens is dus iemand die zich in de wereld kan oriënteren. Wat is die oriëntatie waard? 'Kennis is macht.' In het licht van de Bildung kan dat niet betekenen: met jouw kennis over andere mensen heersen. De macht van de kennis ligt ergens anders: ze voorkomt dat je slachtoffer wordt. Wie de weg weet in de wereld kan minder makkelijk worden misleid en kan zich verweren wanneer anderen hem willen inpalmen, zoals bijvoorbeeld in de politiek of de reclame.

Oriëntatie in de wereld is niet de enige oriëntatie die van belang is. Ontwikkeld, gebildet, zijn betekent ook inzien wat weten en begrijpen precies zijn en wat hun grenzen zijn. Het betekent jezelf de vraag stellen: wat weet en begrijp ik nu werkelijk? Het betekent de kas opmaken van het weten en het begrijpen. Daar horen vragen bij als: wat voor bewijzen heb ik voor mijn overtuigingen? Zijn ze betrouwbaar? En bewijzen ze werkelijk wat ze lijken te bewijzen? Wat zijn goede argumenten, en wat zijn drogredeneringen? De kennis waar het hier om gaat is kennis van de tweede orde. Ze onderscheidt de naïeve van de ontwikkelde wetenschapper en de serieuze journalist van de krabbelaar, die nog nooit heeft gehoord van bronnenkritiek. Kennis van de tweede orde behoedt ons ervoor dat we het slachtoffer worden van bijgeloof. Wanneer maakt een gebeurtenis een andere waarschijnlijk? Wat is een wet in verhouding tot een toevallige correlatie? Wat onderscheidt een echte verklaring van een schijnverklaring? Dat moeten we weten wanneer we een risico inschatten en een oordeel willen vormen over al de voorspellingen waarmee we worden bestookt. Wie in deze kwesties scherp oplet zal een sceptische afstand bewaren, niet alleen tegenover esoterische literatuur, maar ook tegenover economische prognoses, verkiezingsbeloften, psychotherapeutische toezeggingen en grootse claims van het hersenonderzoek.

En hij vindt het irritant om te horen hoe de wetenschappelijke formule van de één wordt nagebouwd door de ander.

De mens die in deze zin ontwikkeld is weet onderscheid te maken tussen puur retorische façades en echte ideeën. Dat kan hij omdat het een tweede natuur is geworden om twee vragen te stellen: 'Wat betekent dat precies?' en 'Hoe weten wij dat het zo is?'. Dat keer op keer vragen maakt resistent tegen retorische dril, hersenspoeling en het aanhangen van religieuze sektes, en het scherpt de waarneming tegenover blinde gewoonten van het denken en het redeneren, tegenover modieuze trends en alle vormen van meeloperij. Je kunt niet langer afgebluft en overrompeld worden; charlatans, goeroes en slordige journalisten hebben geen kans. Dat is een groot goed, en het heet: onkreukbaarheid van het denken.

Bildung als historisch bewustzijn

Het verlichte bewustzijn van de ontwikkelde mens is niet alleen een kritisch bewustzijn. Het wordt net zo goed gekenmerkt door historische nieuwsgierigheid: hoe is het gekomen dat wij zo denken, voelen, praten en leven? En het basisprincipe van deze nieuwsgierigheid is het idee dat het allemaal ook heel anders had kunnen zijn, want achter onze cultuur zit geen metafysische noodzakelijkheid. Het verlichte bewustzijn is derhalve een bewustzijn van de historische toevalligheid en wordt zichtbaar in het talent om de eigen cultuur van een zekere afstand te bekijken en een ironisch en speels standpunt in te nemen. Dat wil niet zeggen: de eigen vorm van leven ontkennen. Het wil alleen zeggen: je distantiëren van de naïeve en arrogante gedachte dat de eigen levensvorm beter zou passen bij het zogenaamde wezen van de mens dan alle andere. Een dergelijke hoogmoedigheid, die behoort tot de essentie van elk imperialisme en van alle bekeringsdrang, is een onmiskenbaar teken van Unbildung, onontwikkeldheid.

Het historisch bewustzijn leidt tot het verlangen je de cultuur waarin je toevallig bent opgegroeid opnieuw eigen te maken. Dat heeft veel te maken met nadenken over taal. De geschiedenis bestuderen van ons als deelnemers aan een bepaalde cultuur betekent in de eerste plaats ons de geschiedenis van onze woorden voor te stellen, want we zijn sprekende dieren, en niets draagt méér bij aan onze culturele identiteit dan de woorden waarmee we onze relatie tot de natuur, de andere mensen en onszelf vormgeven. Menselijke samenlevingen worden gevormd door talen, waarin levensvisies in woorden zijn gevat. Hoe wij naar de wereld kijken wordt zichtbaar in de centrale categorieën waar een taal omheen is gegroepeerd. Hoe zijn die categorieën ontstaan, hoe hebben ze zich ontwikkeld? We denken meteen aan categorieën als 'geest', 'ziel', 'bewustzijn' en 'verstand' – die woorden dus die het bijzondere van de mens, zijn bijzondere waardigheid, aanduiden. In de loop van de geschiedenis zijn ze ingrijpend veranderd, met filosofische onzekerheid als gevolg – en het behoort tot onze ontwikkeling dat we dat weten. Dat geldt ook voor de ideeën van goed en kwaad, schuld en boete, respect en waardigheid, vrijheid en rechtvaardigheid. De woordgeschiedenissen laten zien hoeveel verschillende, diffuse en fragmentarische zaken zich verbergen onder het gepolijste oppervlak. Woorden als 'wreedheid' en 'lijden', 'geluk' en 'beheerstheid' laten zien hoe in weinig woorden culturele zelfbeelden kristalliseren. In de taal der gevoelens komt tot uitdrukking hoe de deelnemers aan een cultuur zichzelf zien. Vormen van leven en hun waarderingen komen vaak in dwingende metaforen tot uitdrukking, en je bent pas echt in een cultuur thuis wanneer je de taal der tederheid beheerst, de scheldwoorden en obsceniteiten, wanneer je weet welke taboes er op taalgebied zijn.

Een cultuur begrijpen, betekent op de hoogte zijn van hoe ze morele integriteit voorstelt. We groeien op met bepaalde morele geboden en verboden, we ademen ze in met de lucht van het ouderlijk huis, de straat, de films en

boeken die ons verwarren en vormen – zij bepalen onze morele identiteit en vormen onze morele ervaringen als verontwaardiging, verbittering en een slecht geweten. Eerst – dat hoort bij de ernst van de moraal – stellen we deze dingen absoluut, we leren ze niet begrijpen als één mogelijkheid onder andere mogelijkheden. Het ontwikkelings- of beschavingsproces houdt dan in dat we leren beseffen dat mensen in andere delen van de wereld, in andere maatschappijen en culturen, anders over goed en kwaad denken; dat ook onze morele identiteit contingent is, een historisch toeval; dat de voorstellingen van zonde en berouw buiten de monotheïstische religies niet op die manier bestaan; dat wraak en vergelding niet overal als verwerpelijk gelden; dat je over lijden, dood en geluk ook heel anders kunt denken; en dat elders mensen ook met de fysieke en morele kwaden in de wereld kunnen afrekenen zonder de gedachte dat ze niet het laatste woord hebben en dat er ooit nog eens een afrekening zal komen.

Voor de gelovige kan Bildung een schok betekenen. Ervaren dat miljarden mensen kennelijk niet het juiste geloof aanhangen: dat moet ontstellend zijn. En navenant zwaar is de erkenning van de onontkoombare conclusie dat het geografisch en maatschappelijk toeval is wat ik geloof, welke liturgie ik volg – en zelfs ook hoe mijn moraal eruitziet. Want het hoort bij het religieuze geloof dat het niet op een historische toevalligheid mag berusten. Dat zou het geloof kunnen degraderen; religie zou opeens een speelbal van cultureel toeval worden. Bildung is derhalve subversief, wat levensbeschouwing aangaat. Ze maakt bewust van de relativiteit van elke levensvorm. Totalitaire ideologieën, ook de kerk, proberen dat aspect van Bildung systematisch te smoren – vandaar die boek- en reisverboden. In de islam staat op geloofsafval de doodstraf. Bildung heft totalitaire metafysica op en begrijpt religie als uitdrukking van een vorm en structuur die mensen aan hun leven willen geven. Religie, zo is de gedachte, heeft niet te maken met metafysische waarheid,

maar met identiteitsontwikkeling, met de vraag hoe wij willen leven. Kennis van de alternatieven ontnemt haar alleen schijnbaar haar waarde; de waarde kan zelfs als groter worden ervaren omdat we nu niet meer met een onaantastbaar noodlot te maken hebben, maar met een vrije keuze. Je zou kunnen zeggen: alleen wie de historische toevalligheid van zijn culturele en morele identiteit kent en erkent, is werkelijk volwassen geworden. Je hebt nog niet volledig de verantwoordelijkheid genomen voor je eigen leven zolang je je nog door een vreemde instantie laat voorschrijven hoe je moet denken over liefde en dood, moraal en geluk.

Het bewustzijn van historische toevalligheid houdt nog veel meer dingen in: ten eerste kennis van verschillende maatschappijvormen en rechtsstelsels, maar ook dingen als: voorstellingen van intimiteit; wat aanleiding is voor schaamte; de verhouding tot het lichaam; vormen van hoffelijkheid en waardigheid; hoe men iets viert en zich aankleedt; de verhouding tot drugs; vormen van uitgelatenheid en tederheid; wanneer men huilt en lacht; verschillende gedaanten van humor; uitdrukkingen van verdriet; begrafenisrituelen; wat beledigend is; hoe men eet; wat men veracht; hoe de man en de vrouw elkaar benaderen; vormen van flirten. Ook hier betekent beschaafd en ontwikkeld zijn: kennis van de verscheidenheid, respect voor de vreemde; terugkomen op aanvankelijke arrogantie. Als ik in die zin ontwikkeld ben, bezit ik een bepaald soort nieuwsgierigheid: te willen weten hoe het zou zijn geweest om in een andere taal, een ander heden en een andere tijd, en ook in een ander klimaat op te groeien. Hoe het zou zijn geweest om thuis te zijn in een ander beroep, een andere sociale klasse. Ik heb behoefte om te reizen en goed te kijken, om mijn innerlijke grenzen te verleggen. Bildung maakt hongerig naar documentaire films.

Tot nu toe heb ik Bildung gedefinieerd als wereldoriëntatie, verlichting en historisch bewustzijn. Nu voeg ik er een definitie aan toe, die mij het meest dierbaar

is: de ontwikkelde mens is iemand die een zo breed en diep mogelijk begrip heeft van de vele mogelijkheden om een menselijk leven te leiden.

Bildung als gearticuleerdheid

De ontwikkelde mens is een lezer. Maar het is niet voldoende om een boekenwurm en een veelweter te zijn. Er bestaat, hoe paradoxaal het ook klinkt, een onontwikkelde geleerde. Het onderscheid: de ontwikkelde mens is in staat boeken zo te lezen dat ze hem veranderen. 'Beschermt humanisme dan tegen helemaal niets?' vroeg Alfred Andersch met betrekking tot Heinrich Himmler, die stamde uit een familie van de humanistisch gebildete burgerij. Het antwoord is: het beschermt alleen diegene die de humanistische geschriften niet slechts consumeert, maar ze tot zichzelf toelaat; diegene die na het lezen een ander is dan ervoor. Dat is een onmiskenbaar kenmerk van Bildung: dat iemand kennis niet beschouwt als het puur vergaren van informatie, als genoeglijk tijdverdrijf of maatschappelijk decor, maar als iets dat innerlijke verandering en verrijking kan betekenen, die in praktijk kan worden gebracht. Dat geldt niet alleen wanneer het om moreel betekenisvolle dingen gaat. De ontwikkelde mens wordt ook door poëzie iemand anders. Dat onderscheidt hem van de Bildungsbürger en de Bildungsspiesser, het kleingeestige volk der brave burgers.

De lezer van wetenschappelijke boeken heeft een koor van stemmen in zijn hoofd wanneer hij zoekt naar het juiste oordeel over een bepaalde kwestie. Hij is niet langer alleen. En er gebeurt iets met hem wanneer hij Voltaire, Freud, Bultmann of Darwin leest. Daarna ziet hij de wereld anders, hij kan er anders, genuanceerder over praten en meer verbanden zien.

De lezer van literatuur leert nog iets anders: hoe je over het denken, willen en voelen van mensen kunt praten. Hij leert de taal van de ziel. Hij leert dat je tegenover dezelfde kwestie anders kunt staan dan je altijd gewend

was. Andere liefde, andere haat. Hij leert nieuwe woorden en nieuwe metaforen voor zielskwesties. Hij kan nu, omdat zijn woordenschat, zijn repertoire van begrippen, groter is geworden, met meer verfijning over zijn ervaringen praten, en dat stelt hem vervolgens in staat om met meer verfijning te ervaren.

Nu hebben we een verdere definitie van Bildung: de gebildete mens is een mens die beter en interessanter over de wereld en zichzelf kan praten dan degenen die altijd maar de woordflarden en gedachtesplinters herhalen die ze lang geleden hebben meegekregen. Omdat hij zich beter kan uitdrukken is hij in staat zijn zelfbesef telkens verder te verdiepen en uit te breiden, in de wetenschap dat dat nooit ophoudt, aangezien er niet zoiets bestaat als komen tot de kern van het zelf.

Bildung als zelfkennis

Mensen kunnen zichzelf, wat hun meningen, wensen en emoties betreft, problematiseren en zich druk maken om zichzelf. Bildung knoopt aan bij die mogelijkheid. Iemand kan nog zo goed ontwikkeld zijn en zo'n brede oriëntatie bezitten dat hij zich met succes door de wereld beweegt – wanneer hij zichzelf niet op die manier kan benaderen en aan zichzelf kan werken, beschikt hij niet over Bildung in de volledige, rijke zin van het woord.

Het kan daarbij gaan om Bildung als zelfkennis: in plaats van slechts bepaalde dingen te geloven, wensen en voelen, kan ik me ook afvragen waar ze vandaan komen: welke oorsprong ze hebben en op welke principes ze berusten. In het geval van het denken en het bedoelen ontstaat daardoor een kennis van de tweede orde, waar we het al over hebben gehad. Maar nu word ik ook reflectiever wat mijn wil en mijn emoties betreft: hoe ben ik daartoe gekomen? Waar komen ze uit voort, en hoe goed zijn ze gefundeerd? Het gaat erom dat je jezelf in je denken, voelen en willen begrijpt, in plaats van die dingen gewoon maar te laten gebeuren. Het gaat om de interpretatie van

mijn verleden en het kritisch bekijken van mijn plannen voor de toekomst, kortom: om het scheppen en aanvullen van zelfbeelden.

En de ontwikkelde mens is ook daarin reflectief dat hij vragen stelt als: hoe weet ik dat een zelfbeeld geen bedrieglijk beeld is? Hebben wij een geprivilegieerde toegang tot onszelf? Zijn zelfbeelden gevonden of uitgevonden?

De ontwikkelde mens – zo luidt mijn volgende definitie – is iemand die kennis heeft van zichzelf en kennis heeft van de problemen van dat inzicht. Hij is iemand wiens zelfbeeld met sceptische scherpte in de lucht kan worden gehouden, onbepaald kan blijven. Iemand die weet heeft van de breekbare verscheidenheid in zijn binnenste en geen sociale identiteit klakkeloos aanneemt.

Bildung als zelfbestemming

In het Bildungsproces gaat het er niet alleen om de kennis over jezelf te vergroten. Het gaat er ook om jezelf in je denken, voelen en willen op waarde te schatten, je met één deel te identificeren en je van de rest te distantiëren. Daarin bestaat het creëren van een identiteit van de ziel. Zo beeldhouwen wij een ziels-sculptuur voor onszelf.

Ik kan met de wereld van mijn wil, mijn gedachten en gevoelens om verschillende redenen ontevreden zijn: omdat het ontbreekt aan overzicht en innerlijke harmonie; omdat ik daarbuiten voortdurend mijn neus stoot; omdat ik mezelf daarin vreemd voorkom. Dan heb ik in de ruimste zin van het woord een éducation sentimentale nodig, dat wil zeggen die soort vorming die men ooit met goede reden hartenbildung noemde: gebaseerd op groeiend inzicht in de logica en dynamiek van mijn zielenleven leer ik dat gedachten, wensen en gevoelens geen onafwendbaar noodlot zijn, maar iets dat je kunt bewerken en veranderen. Ik ervaar wat het wil zeggen om niet alleen in mijn handelen maar ook in mijn willen en ervaren zelfbeschikkend te worden. Deze zelfbeschikking kan niet

daarin bestaan dat ik me opsluit in een innerlijke vesting, om te ontsnappen aan elke beïnvloeding door anderen, die het gif van afhankelijkheid zou kunnen bevatten. Wat ik leer is iets anders: onderscheid te maken tussen een beïnvloeding die mij van mijzelf vervreemdt, en een andere, die me vrijer maakt, omdat ze me dichter bij mezelf brengt. Elke vorm van psychotherapie die verder gaat dan pure conditionering en deconditionering draagt bij aan deze vorm van innerlijke ontwikkeling.

Zelfbestemming in deze zin vindt niet plaats vanaf een hoge innerlijke troon, waar vandaan ik de regie zou kunnen voeren over het welvaren van mijn ziel. Ik – dat is niets anders dan dat zielengebeuren zelf. Dat ik over mijzelf beschik kan alleen maar betekenen: er vindt een onophoudelijk knopen, losmaken en opnieuw knopen van het net uit zielenepisoden, toestanden en disposities plaats, dat ik ben, een ontwerpen, verwerpen en omwerken van mijn zelfbeeld, waaraan ik afmeet wat mij van binnen overkomt. De ontwikkelde mens is iemand die zelf beslist over de houding van zijn ziel, doordat hij een voortdurend proces van vernieuwde zelfwaardering toelaat en de daaraan verbonden onzekerheid verdraagt. Daardoor wordt hij in emfatische zin een subject.

Bildung als morele sensibilliteit

Education sentimentale, hartenbildung, kan nog iets anders betekenen: ontwikkeling van morele sensibilliteit. Uit het inzicht in de contingentie van de eigen culturele identiteit ontstaat tolerantie – niet het formeel dulden van het vreemde, maar werkelijk en vanzelfsprekend respect voor andere manieren van leven. Dat is niet altijd makkelijk. Het is vooral moeilijk wanneer het vreemde onze eigen morele verwachtingen schendt. Wat doen we met wreedheid, die ons tot woede drijft, maar die elders een geaccepteerd onderdeel van het bestaan is? Bildung is de moeilijk te leren kunst om de balans te bewaren tussen het erkennen van het vreemde en het vasthouden aan de eigen

morele opvattingen. Het gaat erom die spanning te verdragen: Bildung vereist hier onbevreesdheid.

We hebben gezien: hoe beter iemand de taal van het beleven beheerst, hoe genuanceerder hij ervaart. Dat heeft tot gevolg dat ook zijn betrekkingen tot de anderen rijker worden. Dat geldt met name voor dat talent dat wij inlevingsvermogen noemen. Dat is een graadmeter voor Bildung: hoe ontwikkelder iemand is, hoe beter hij zich in de situatie van anderen kan verplaatsen. Bildung maakt precieze sociale fantasie mogelijk. Zij is het die verhulde vormen van onderdrukking zichtbaar maakt en licht werpt op wreedheden die men heeft begaan zonder het te merken. In die vorm is Bildung daadwerkelijk een bolwerk tegen wreedheid. Om te doen wat Himmler deed, moet men aan onvoorstelbare fantasieloosheid lijden.

Bildung als poëtische ervaring

Scholing is steeds gericht op nut: je verwerft knowhow, om iets te kunnen bereiken. Bildung daarentegen, waar het hier over gaat, is een op zichzelf staande waarde, net als de liefde. Het zou verkeerd zijn te zeggen dat ze een middel was om gelukkig te zijn, want geluk kun je niet volgens een vooropgezet plan bereiken. En het is natuurlijk ook niet zo dat zonder Bildung geen geluk zou bestaan. Maar er zijn ervaringen van geluk die ten nauwste met de besproken facetten van de Bildung verstrengeld zijn: de vreugde omdat men de wereld iets beter begrijpt; de bevrijdende ervaring dat men een bijgeloof kan afschudden; het geluk bij het lezen van een boek dat een historische doorgang opent; de fascinatie voor een film die laat zien hoe volkomen anders het leven elders is; de gelukzalige ervaring van het leren van een nieuwe taal voor het eigen bestaan; de blijde verrassing wanneer men een ander opeens beter begrijpt; de opluchting wanneer het lukt om platgetreden paden van het ervaren te verlaten en zodoende meer zelfstandigheid te ervaren; de

verrassende ervaring dat met het groeien van de morele sensibiliteit de innerlijke reikwijdte toeneemt.

En Bildung ontsluit nog een andere dimensie van geluk: de geïntensiverde ervaring van het heden bij het lezen van poëzie, bij het beschouwen van schilderijen, bij het luisteren naar muziek. De lichtende kracht van woorden, beelden en melodieën ontsluit zich alleen volledig voor diegene die hun plaats kent in het veelsoortige weefsel van menselijke activiteit dat wij cultuur noemen. Niemand die de intensiteit van dergelijke momenten kent, zal Bildung en opleiding verwisselen en daaruit concluderen dat het bij Bildung erom gaat ons 'klaar voor de toekomst' te maken.

Emotionele Bildung

De ontwikkelde mens is te herkennen aan zijn heftige reacties op alles wat Bildung in de weg staat. Die reacties zijn heftig aangezien het om alles gaat: om oriëntatie, verlichting en zelfkennis, om fantasie, zelfbeschikking en morele sensibiliteit, om kunst en geluk. Tegenover gruwelijk opgerichte hindernissen en cynische desinteresse kun je niet lijdzaam blijven. Boulevardbladen, die uit puur winstbejag alles verwoesten waar ik het over heb gehad, kunnen alleen de grootste ergernis oproepen. Überhaupt is de ontwikkelde mens iemand die zich ergert aan bepaalde dingen: aan de leugenachtigheid van de reclame en de verkiezingstaal; aan platitudes, clichés en alle vormen van onoprechtheid; aan de eufemismen en cynische informatiepolicies van het leger; aan alle vormen van dikdoenerij en meeloperij, zoals je ze ook tegenkomt in de kranten van de burgerij die zichzelf beschouwen als plaatsers van beschaving. De gebildete mens ziet elke kleinigheid als voorbeeld van een groot kwaad, en hij wordt alleen maar bozer als iemand het probeert weg te wuiven. Want zoals gezegd: het gaat om alles.

Gepubliceerd in De Groene Amsterdammer

Wie is La Scuola?

Vrijplaats

La Scuola biedt een veilige omgeving waarin je vrijmoedig kunt spreken en bewegen. Wat elders moeilijk is, gaat bij La Scuola gemakkelijker. We zijn een vrijplaats voor bezinning, bildung (zelfontplooiing) en begroeting.

Bezinning

La Scuola begeleidt de zoektocht naar 'het goede leven'. Wie ben ik? Wat drijft mij? Wat vind ik waardevol? Waar ben ik toe in staat? Hoe leef ik samen? Wat betekent sterfelijkheid voor mijn leven?

Bildung

'Het leven is een gedootje.' (René Gude). Het leven zorgvuldig en zorgzaam bewerken, zoekend naar eigen vorm en morele oriëntatie, is een kluif. Bewust leven en samenleven is ambachtelijk leven. Scherper denken over wat voor jou belangrijk is en over jouw vragen hóe te leven, geeft praktische wijsheid.

Begroeting

La Scuola is een plek voor ontmoeting. Leven doe je samen, leren doe je samen. We worden wijzer van elkaars verhalen. La Scuola is een plek voor een goed gesprek en een goed glas wijn.

Aanbod

De centrale vraag van levenskunst 'Wie ben ik, wat is voor mij het goede leven, hoe wil ik samenleven?' is het uitgangspunt voor een breed scala aan workshops, socratische gesprekken en bijzondere vakanties, met kunst en cultuur als inspiratiebron. La Scuola biedt ook producten en maatwerkdiensten aan, zoals begeleiding bij trouw- en afscheidsceremoniën. 'Socrates op de werkvloer' is het

aanbod voor overheden en bedrijven. Ook op de werkvloer is verdieping en bezinning nodig om medewerkers te bevestigen en te versterken. Wij verzorgen o.a. teamdialogen, intervisies en workshops als 'De kunst van het vragen stellen'.

Oefening, dialoog en reflectie

Een mens leert van verhalen van anderen door samen te reflecteren. Ervaren mentoren begeleiden op socratische wijze: onderzoekend, vragend en aansluitend bij eigen ervaring. La Scuola is een vrijplaats waar iedereen in eigen tempo op eigen-wijze aanwezig kan zijn, waar vanuit eigen levensovertuiging (samen) gewerkt wordt aan een betekenisvol bestaan.

No nonsens

La Scuola werkt 'met de beide benen op de grond'. We stimuleren het denken (bezinning), zoeken passie (bezieling) en zetten aan tot handelen (beweging). Praktische filosofie is werken met hoofd, hart en handen. Het is de bedoeling dat de deelnemers in de dagelijkse levenspraktijk een stap verder komen. Levenskunst is een filosofie voor alledag.

La Scuola in beeld

De stoel staat voor rust en vrije ruimte, voor de plek die La Scuola wil bieden. Ieder mens is op zoek naar zijn of haar plek in het leven. Wij bieden de gelegenheid jouw plek te versterken.

De naam

In het Italiaanse 'la skwola' weerklinken ruimte, schoonheid en levensenergie die de oprichters hebben ervaren toen de academie in Toscane werd geboren.